

Марія Слюсаренко

СМІХ - УНІВЕРСАЛЬНИЙ КОМУНІКАТИВНИЙ ЗАСІБ ХВИЛЬОВОГО-ПАМФЛЕТИСТА

У статті досліджуються властивості сатиричного сміху як оцінної реакції памфлетиста, що впливає і на розум, і на емоції читачів та забезпечує практичну дієвість авторського слова.

Ключові слова: сміх, сатира, комунікація, М. Хвильовий, незалежне світовідчуття.

В статье изучаются особенности сатирического смеха как оценочной реакции памфлетиста, которая воздействует и на разум, и на чувства читателей и способствует практической действенности авторского слова.

Ключевые слова: смех, сатира, коммуникация, Н. Хвильовый, независимое мироощущение.

The summary. In clause the features of satirical laughter as evaluative of reaction autor ofpamphlet are studied which affect both on reason, and on feelings of the readers and promotes practical effectiveness of an author's word.

Key words: laughter, satire, communications, M. Hvilovii, independent attitude.

Памфлети «Камо грядеши», «Думки проти течії», «Апологети писаризму» та «Україна чи Малоросія» засвідчили обізнаність та ерудицію Миколи Хвильового, літератора і політика. Вони відкрили журналістський хист відомого новеліста, вміння озвучити проблему та залучити суспільну більшість до її осмислення з метою спільного подолання. Журналістські твори авторитетного письменника відзначилися високою комунікативною спроможністю, вони привернули увагу громадськості до ідеологічних збочень влади і зумовили відомий діалог у літературно-політичному середовищі України. У процесі дискусії поряд із численними некомпетентними теоріями партійців були висловлені плідні думки фахівців, знавців мистецтва, які спільно із памфлетами М. Хвильового зрушили свідомість творчої еліти й позитивно вплинули на подальший розвиток як художньої творчості, так і суспільного життя.

Гучні праці — пізнавальний матеріал для з'ясування особливостей поетичної техніки памфлетного жанру, для опанування «технології» створення впливових, комунікативно виправданих журналістських текстів.

Об'єктом нашого дослідження обрано памфлети М. Хвильового 1925-1926 років, а *предметом дослідження* стала сміхова реакція автора на дійсність як вагомий складотворний чинник продуктивної комунікації.

Актуальність заявленого питання пов'язана із потребою осягнення та поширення стратегічних засад творчої вправності Хвильового — успішного політичного сатирика.

Памфлет — викривальний жанр публіцистики, дієвий спосіб подолання суспільних пороків. Його впливовість на масову аудиторію обумовлена збалансованістю раціонального та емоційного начал, гарантами дохідливості та проникливості публіцистичного слова є актуальність обговорюваних питань, авторська обізнаність та прагнення донести інформацію до читача, істинність суджень, виразні образні засоби та майстерна форма висловлювання. У памфлетах 1925—1926 років М. Хвильовий висловив думку про неприпустимість підпорядкування мистецтва потребам режиму, виходячи із теоретичних засад відомих мислителів та досвіду передових країн, ґрунтовно і всебічно з'ясував суть гострих проблем суспільного ладу України.

Нарівні із науковим обґрунтуванням та художнім відтворенням у памфлеті вирішальну роль виконує критично-сатирична оцінка, сміх. Важливо, що реакція у формі сміху — це вияв одночасно і раціонального, і емоційного компонентів, оскільки сміх «...адресується через почуття читача до його думок. І навпаки — через думки до почуттів: адже перш ніж розсміятися, ми мусимо зрозуміти комізм, розкусити його, а це можливо тільки завдяки розуму» [8,4].

Сатиричний сміх — універсальний комунікативний засіб памфлетиста, він негативно характеризує об'єкт глуму, а також поширює для наслідування читачами авторські світоглядні риси: оптимізм, безбоязність, впевненість, незалежність мислення.

Аналізуючи діяльність партійної верхівки та мистецьких чиновників, М. Хвильовий висловлює негативне ставлення до їх ідеології, вказує на пагубність політики як на мистецтво, так і на майбутнє України загалом. Памфлетист виражає осуд через сатиричний сміх,

він показує, що на ключових державних постах перебувають люди підступні, чванливі, недалекоглядні, які прикриваючись демократичними гаслами, діють у власних інтересах. Автор демонструє, що до важливих державних справ залучені люди смішні, які здатні не творити, а тільки спотворювати. Він пише сатиричні політичні портрети партійних та мистецьких ділків, висміює абсурдність їх теорій, тугодумство, невміння науково мислити, пародіює висловлювання опонентів, підбирає для них глумливі прізвиська; вчинки владних функціонерів піддає сміховій оцінці за допомогою форм комічного (іронія, гумор, дотеп) та виражальних засобів (метафора, каламбур, гіпербола, літота).

В умовах жорстокої тоталітарної влади М. Хвильовий демонструє приклад сміливого, впевненого, вільнодумного громадянина.

Сміх Хвильового-сатирика — це негативна оцінка політики влади і форма протидії насиллю, у триєдності із логічним та образним мисленням забезпечує дієво-впливове донесення до аудиторії ідеї, вираженої в інформації.

Авторське сприйняття та оцінка суспільного буття визнані вагомими жанротворчими чинниками журналістики. О. Тертичний, зокрема, зазначає, що характер публікації визначає одна із функцій журналіста — оцінка явища, встановлення його відповідності потребам, інтересам, уявленням людини. Науковець стверджує, що журналіст формує ставлення людини до світу, а успіх його виступу залежить від того, «чи зуміє автор переконливо, достовірно оцінити явище не тільки для себе, а й для читача» [11, 29]. Л. Кайда у дослідженні композиційної поетики публіцистики виходить із авторської оцінки події як базової категорії тексту. На думку З. Смелкової, оці-ночність — це емоційне ставлення, «викликане складеною думкою про предмет висловлення» [10, 212], тому можна сказати, що негативне враження (думка) стає спонукальним мотивом сатиричного відтворення, а сатиричні твори, як відомо із роботи О. Лука, «збуджують негативні почуття» [7, 29], гнів і бажання боротися з різного роду недоліками. Як зазначають фахівці, сатирична оцінка, сміх відзначаються ефективною впливовістю, оскільки викривлення, яке перебуває в основі комічного, діє не в напрямку зменшення кількості семантично значимої інформації, а, навпаки, у напрямку її різкого збільшення.

Метою нашого дослідження є визначення особливостей і властивостей сатиричної сміхової оцінки М. Хвильового та її значення для активної комунікації.

Щоб назвати важелі памфлетиста, вказати витoki, вихідне начало його впливової сили, важливо усвідомити, що автор виконує не буденну журналістську роботу, не інформує про події, а виражає власні почуття у зв'язку із кричущим суспільним злом. Тому необхідно зосередитися у сфері його оцінної реакції, з'ясувати природу авторського сміху, його причину, мету і наслідки, оскільки, як відомо, «сміх виражає весь той складний комплекс почуттів, який охоплює письменника у момент сприйняття викриваного явища» [8, 54]. Важливо, що «насмішник у житті і мистецтві діє абсолютно однаково» [9, 20].

Відомо, що сміх існує як вроджена функція людського організму, його називають сміхом формальним, який засвідчує радість буття, фізіологічного триумфу, це сміх тіла. Однак у процесі спілкування сміх стає комунікативною соціальною властивістю, відмінною від радісного почуття, «парадоксальною сміховою рефлексією», яка розпізнає «у високому — негідне, в урочистому — буденне, у запевняючому — розчаровуюче» [2, 711]. Сміхова реакція перевтілюється засобом вияву та оцінки інтелекту, критерієм регулювання норм моралі суспільного буття, мірилом духовних властивостей особи. Сміх обертається методом виявлення ставлення до дійсності і може проявлятися багатством відтінків: від веселого гумору та добродушної посмішки до злобної спопеляючої сатири. Це «сміх розуму» [2, 710].

Сміх надто ємна людська реакція, може засвідчувати великий діапазон почуттів. Дослідники сміху — філософи, психологи, літератори, сатирики — розмежовують такі його різновиди: веселий — сумний, добрий — гнівний, ласкавий — брутальний, глумливий, риторичний, бездумний, святковий, карнавальний, амбівалентний...

Відтінок сміху залежить від масштабу викривного явища (дрібна вада людини чи велике суспільне зло), від авторського ставлення до цього явища (доброзичливого, позитивного чи осудливого, негативного). Причиною сатиричної сміхової реакції М. Хвильового-памфлетиста виступає подія великого масштабу, незадовільний суспільний лад, руйнівна політика, тиранія і свавілля можновладців.

Як зазначають фахівці, гумор, іронія — це так званий «добрий сміх», виникає тоді, коли «недоліки, які висміюються, не набувають

ознак пороків і не викликають відрази» [9, 151], відомо, що гумор - це сміх дружелюбний, беззлобний, він закликає не до знищення явища, а до його вдосконалення, Науковці визнають, що серйозне існує для всіх, гумор існує для небагатьох, оскільки «вимагає духу поетичного, духу вільного і філософськи вихованого, який принесе із собою не пустопорожній смак, а вищий погляд на світ» [4, 127].

Сатиру називають зброєю у руках насмішника, вона приземляє «птахів високого польоту», розчавлює штучний авторитет та напускну могутність зверхників. Сатира — сміх гнівний, свідчення прикрих вражень автора, його порушеного спокою, виникає із обурення, викликаного сильним роздратуванням. Дослідниками зазначалося, що найкращі памфлети появились внаслідок авторської безмежної ненависті до гнобителів, а також від усвідомлення ними, прогресивними освіченими людьми, власної моральної і розумової вищості над тиранами та одночасної безпорадності і безсилля у боротьбі з такими типами.

Сатиру іменують «лірикою обурення». Відомо, що для народження сатири необхідно усвідомлення незадоволення навколишнім та бажання побороти негативне, що до сатири здатні тільки поодинокі, які відрізняються напруженням пристрасті до аналізу і самопізнання.

Сатирик — проповідник високої моралі та демократичних суспільних засад, вказуючи на вади супротивників, він виходить із вимог про обов'язкове правильне, належне, відповідне правовим нормам, духовним канонам та загальнолюдським цінностям, тобто керується «інстинктом належного» [9, 174]. Він виробляє критичне ставлення до дійсності на основі «позитивного ідеалу», оскільки без чіткої уяви про істинно добре, варте людини, моральне, високе його оцінки навколишніх явищ будуть безпідставні, поверхові, суперечливі. Тому необхідною умовою дієвості сатиричного слова вважається майстерне протиставлення негативного й позитивного, дійсного і бажаного, чітке визначення автором ідеалу, котрого він домагається, вміле донесення його до аудиторії й здатність «розбудити у читачів прагнення цього ідеалу» [8, 75].

Сміхова реакція характеризує не тільки об'єкт, на який скерована, але й перш за все розкриває властивості того, хто сміється, його життєву позицію та особливості світосприймання. Критично налаштована людина публічно демонструє й одночасно пропагує незалежність

мислення, почуття власної гідності та вищості над критикованим, впевненість, оптимізм, волелюбність, безбоязність, прозорливість. Знавці сатири засвідчують, що «сміючись над спотвореним, ми стаємо вищими за нього» [8, 58], «сміхова реакція на зло демонструє, що зло переборне і безпечно» [2, 710], «пристрасть до бунту не допускає стати простим гвинтиком» державного апарату [6, 260], «сміх звільняє від внутрішнього страху перед надуманим священним, перед владою» [1, 320]. Pamфлети М. Хвильового стали свідченням бунтівного авторського духу, виявом незгоди із реаліями суспільного буття, інтелектуальним опором свавілля партійної влади та її руйнівному втручанню у творчу сферу. Сміх М. Хвильового сприймається як своєрідний «ковток волі в тоталітарному суспільстві» [2, 710]. Період фашистсько-комуністичного режиму відзначився безмежним терором та фізичним насиллям і став плідним на вияви політичного та метафізичного бунту. Дослідник активної особистості цієї доби А. Камю назвав джерелом бунту надмірність енергії та жадобу діяльності, а причиною його — усвідомлення індивідом безглуздої та несправедливої участі людської, і зауважив, що часто бунтівник прагнув не так перемоги, як визнання власної людської гідності, а захищуване ним право міг поставити понад власне життя. М. Хвильовий в умовах жорсткої тоталітарної влади став заручником власних переконань, не отримавши належної підтримки з боку колег по перу, добровільно відрікся від життя.

Художники, майстри слова, як зазначає А. Камю, вгамовують власну незгоду із реаліями життя у творчості, їх полотна «не що інше, як поправка, внесена в реальний світ згідно з прихованими бажаннями людини» [6, 324]. Відомий романіст Ф. Рабле послуговувався засобом всенародного карнавального сміху на майдані для викриття народом «офіційної неправди і обмеженої серйозності, продиктованих інтересами панівних класів» [1, 477]. Завдяки художнім можливостям Ф. Рабле народ звільнився від страху перед надуманою могутністю влади, розпізнав за напускною священістю панівної верхівки приречену силу, лицемірну та оманливу, переосмислив владне страшне на «веселе страховисько» [1, 102] і перетворив його на об'єкт глузу.

Відомо, що антинародна, тоталітарна верхівка для подовження владних повноважень і безперешкодного владарювання вправно маскується під вдаваним благодушним добродіянням, а «свавілля,

беззаконня, тиранія прикриваються високими словами про інтереси народу й батьківщини» [8, 55]. Сила сатирика не тільки в умінні своєчасно розпізнавати удаваність, лицемірство, фальш, а й у здатності оповіщати масову аудиторію, відкривати їй приховане, розплющувати очі громадян, розвіювати поволоку, «допомагати за «позірністю» розгледіти сутність» [8, 57].

Сатирик проповідник високої моралі та демократичних суспільних засад, вказуючи на вади супротивників, виходить із вимог про обов'язкове правильне, відповідне правовим нормам, духовним канонам та загальнолюдським цінностям, тобто керується «інстинктом належного» [9, 174]. Сатирик формує критичне ставлення до дійсності на основі «позитивного ідеалу», оскільки без чіткої уяви про істинно добре, варте людини, моральне, високе, його оцінки навколишніх явищ будуть безпідставні, поверхові, суперечливі. Необхідною умовою дієвості сатиричного слова вважається майстерне протиставлення негативного й позитивного, дійсного й бажаного, чітке визначення автором ідеалу, якого він домагається, вміле донесення його до аудиторії і здатність «викликати у читачів прагнення цього ідеалу» [8, 75].

Сатиричний сміх стверджує авторське невизнання сили самовдво-воленних обмежених провідників, публічно нехтує вимоги чиношанування, оголює вади чванливих, підступних, зарозумілих бюрократів і виставляє їх на загальний посміх.

Памфлетист не має на меті насмішити, а прагне згуртувати людей для подолання зла, обравши зброю сміху як вияв неповажного, глумливого ставлення до представників влади та до державної ідеології, він домагається колективного сміху аудиторії, оскільки чим більше насмішників і чим частіше лунає їх сміх, тим ймовірніше, «що ілюзії вже наближаються до кінця, що їх безглуздість видима для всіх» [3, 182]. Вмілий сатирик залучає до активності, окрім свідомих громадян, людей байдужих, лояльних, незрозумілих і необізнаних, гнівним словом «піднімає, мобілізує волю до боротьби, вселяє або посилює емоції осуду, неприпустимості, недозволеності відображуваних явищ і цим сприяє посиленню боротьби з ними та їх усуненню і викорененню» [9, 219].

Сміх більшості — це реалізований комунікативний намір памфлетиста, свідчення правильного усвідомлення аудиторією смислу пам

флета і провісник неминучого торжества прогресивного над спотвореним.

Памфлети М. Хвильового 1925—1926 років відзначилися ефективною дієвістю, вони спонукали до активності учасників всеукраїнської дискусії. Вагомим чинником продуктивної комунікації став авторський сміх як універсальний засіб впливу на розумову та емоційну сферу читачів. Сатиричний сміх М. Хвильового знеславив партійних чиновників та їх політику, продемонстрував суспільству приклад незалежного авторського світосприймання.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. *Бахтин М. М.* Творчество Франсуа Рабле и народная культура средневековья и Ренессанса / М. М. Бахтин. — М.: Худ. литература, 1965. — 527 с.
2. Всемирная энциклопедия : Философия XX век / [главн. научн. ред. и сост. А. А. Грицанов]. — М. : АТС, Мн. : Харвест, Современный литератор, 2002. — 976 с.
3. *Эльсберг Я. Э.* Вопросы теории сатиры / Я. Э. Эльсберг. — М. : Советский писатель, 1957. — 428 с.
4. *Жан Поль.* Приготовительная школа эстетики / Жан Поль. — М. : Искусство. 1981. — 448 с.
5. *Кайда Л. Г.* Композиционная поэтика публицистики : учебное пособие / Л. Г. Кайда. — М.: Флинта : Наука, 2006. — 144 с.
6. *Камю А.* Бунтующий человек / А. Камю. — М. : Изд-во полит, литры, 1990. — 416 с.
7. *Лук А. Н.* О чувстве юмора и остроумии / А. Н. Лук. — М. : Искусство, 1968. — 191 с.
8. *Николаев Д. П.* Смех — оружие сатиры / Николаев Д. П. — М. : Искусство, 1962. — 223 с.
9. *Пропп В. Я.* Проблемы комизма и смеха. Ритуальный смех в фольклоре (по поводу сказки о Несмеяне) / В. Я. Пропп. — М. : Лабиринт, 1989. — 288 с.
10. *Смелкова З. С.* Риторические основы журналистики. Работа над жанрами : учебное пособие / З. С. Смелкова, Л. В. Ассукрова, М. Р. Сальникова. — М.: Флинта : Наука, 2002. — 320 с.
11. *Тертычный А. А.* Жанры периодической печати : учебное пособие / А. А. Тертычный. — М.: Аспект Пресс, 2000. — 312 с.